

פחות משה פרוטה (תביעות קטנות בבית דין)*

ראשי פרקים

חלק 2 – הזדקקות ביי"ד לתביעה פחותה משה פרוטה

- א. הבנת דברי רב קטינא בבי"מ נה
- ב. ביאור שיטת הריטב"א
- ג. תביעת דבר בעין שאינו שוה פרוטה
- ד. משנה ב"ק קג, א – השבת גזילה
- ה. מהלך ראשון בביאור רב קטינא עפ"י הריטב"א
- ו. מהלך שני בני"ל
- ז. ביה"ד כמוציא האמת לאור
- ח. דין תביעה שיש בה שוה פרוטה ומעלה במקום שיש הוצאות משפט
- ט. נסיון נוסף בביאור פסק הריטב"א
- י. הזדקקות ביי"ד לתביעת כלים שאינם שוים פרוטה
- יא. תביעת חפץ שאין בו ש"פ אך לתובע באופן אישי שוה הרבה
- יב. סיכום הנקודות הבעייתיות והצעות לפתרון

חלק 3 – שיעור פרוטה היום

הזדקקות ביי"ד לתביעה פחותה משה פרוטה

בחלקו הראשון של המאמר עסקנו בענין פמשי"פ ביחס לגניבה וגזילה. ונוכחנו לדעת כי יש מחלוקת עקרונית אם יש לממון שיעור אם לאו. נחזור למוקד דיוננו והוא אי הזדקקות ביה"ד לתביעות הקטנות מש"פ, ונאמר שהטעמים שהזכרנו לביטול חיוב ההשבה בפמשי"פ הם כנראה היסוד לדין זה, שהרי אין בזה עילה לתביעה כלל: או מטעם שאין חיוב לפי שנמחל, או משום שהחיוב שקיים הוא כ"כ זניח ואינו נחשב לממון שאפשר לתובעו. ולפי"ז זו כוונת הגמ' ב"מ נה, א, שהתנא לא שנה "דין בש"פ" כי כבר שנה "גזל בש"פ".

* חלק א' התפרסם בקובץ אבני משפט ב'.

א. הבנת דברי רב קטינא בב"מ נה

בב"מ נה, א איתא "ומי לא קתני גזל וקתני ישיבת הדיינים (=לענין דבעי ש"פ), ישיבת הדיינים אצטריכא ליה לאפוקי מדרי קטינא... גופא א"ר קטינא בי"ד נזקקין אפי' לפמשי"פ מתיב רבא "ואת אשר חטא מן הקדש ישלם" לרבות פמשי"פ להשבון, לקודש אין אבל להדיוט לא. אלא אי איתמר הכי איתמר א"ר קטינא אם הזקקו בי"ד לש"יפ גומרין אפי' לפמשי"פ, תחילת דין בעינן פרוטה גמ"ד לא בעינן פרוטה" עכ"ל הגמ'. ופסק הראש כמסקנת הגמ' ודלא כר' קטינא.¹ והר"מ פסק כר' קטינא ואף שנדחו דבריו י"ל שהדחיה היא לפי ההבנה הראשונה בדבריו, דא"צ ש"יפ כלל. אולם למסקנה שדברי ר' קטינא בגמ"ד דבריו לא נדחו וכך פירש הלח"מ. ומ"מ לרא"ש לפי רב קטינא ולר"מ אף להלכה יש להבין היאך אפשר בכלל לדון ולחייב סכום הפחות מש"יפ ואפי' רק בגמ"ד שהרי אין שום חיוב בסכום מעין זה וכמו שהארכנו. א"כ מה ידונו ומה יחייבו והרי הוא פטור. ולו יצויר שיש חיוב היו דנים ע"כ כבר בתחלה ולא רק בגמ"ד.

ואמנם רש"י והכס"מ לשיטתו בביאור הר"מ ניצלו מקושיא זו לפי שרש"י פרש שאין המדובר בתביעה שהובררה כקטנה, אלא במקרה רגיל שקודם גמ"ד קם הנתבע וטען שהתובע חייב לו פמשי"פ, בזה אומר רב קטינא שנוזקקין בי"ד לטענה זו. כלומר בדרי"כ תביעה של פמשי"פ אינה תביעה ואין בי"ד יושבים עליה אלא שכאן תביעת פמשי"פ ע"י הנתבע הופכת למרכיב מהדין. לפי שהתשלום הסופי שעל הנתבע לשלם מורכב מקיזוז התביעות הנגדיות. וכמו שבכל תביעה התשלום שביה"ד יחייב יהיה מורכב מכל הפרטים שהובאו לפניו, כן גם תביעת הנתבע תסופח לדין המרכזי. אמנם זהו לצד דפמשי"פ אינו נחשב ממון לתובעו בפני"ע, אך לצד דפמשי"פ נמחל א"כ אין כאן כלום והיאך אפשר לספח כלום לדין קיים. ואפשר לישב בדוחק (כמו שישבנו את הגמ' בשבועות) דיש צירוף תביעות קטנות אף לשיטה שתביעה קטנה נמחלת. מטעם דבכה"ג לא מחל אלא בטעות וכן דעת כל אדם. וי"ל דה"ה הכא אילו ידע שיווצר מצב שיוכל לעשות שימוש בתביעתו לא היה מוחל. ברם הדוחק שבזה הוא, שבשלמא בצירוף תביעות זעירות לא היה מוחל לו ידע שהפסדו בסוף יהיה פרוטה שלימה, אך כאן גם לבסוף הרווח

¹ אמנם ע"י ברא"ש ב"ק פט ס"י כה שסתר משנתו וחביא דברי הרמ"ה בדין תביעת פרוטה ששילם חלק ע"י בי"ד דיכולים לכופו גם על השאר אף שהוא פמשי"פ משום רב קטינא. ולא חלק הרא"ש עליו ובפלפולא חריפתא ס"ק כ ציין לסתירה ע"ש.

שלו מתביעתו אינה אלא פמשי"פ ועל הנאה הקטנה משוה פרוטה מוחלים תמיד.²

בדומה לרש"י הבין הכס"מ בר"מ סנהדרין כ,יא, ואף כי הר"מ סתם וכתב "ואם הוזקקו לש"פ גומרין את דינו אפי" לפמשי"פ", פשיטא ליה לכס"מ דאיירי בתוספת תביעה חדשה שהועלתה במהלך הדיון. זהו צד הדמיון לפירוש רש"י. אולם יש גם צד שונה דהר"מ לפי טענת הכס"מ איירי שהתובע הוסיף תביעה פמשי"פ על תביעתו הראשונה, ולמד כן מדיוק לשון הר"מ "גומרין את דינו". אמנם במסקנתו כתב הכס"מ שאפשר לישב לשון הר"מ גם עם פירוש רש"י כלומר שגם תביעת הנתבע היא מדינו של התובע דהיינו קביעת הסכום הסופי ע"י קיזוז התביעות. עכ"פ הכס"מ לא העלה בדעתו שמדובר שבסוף הוברר שהתביעה גופא אינה אלא פמשי"פ.

הריטב"א פירש שכוונת ר' קטינא לתביעה שבגינה ניגשו לבי"ד אלא שהתברר בגמ"ד שאינה עומדת אלא על פמשי"פ ופסק כן, משום דר' קטינא במסקנה לא נדחה.³

אפשר לבאר גישה זו בב' אופנים או כדברי התפארת יעקב⁴ שתבעו פרוטה אולם תוך כדי הדיון ראו ביה"ד שזכאי הוא ברוב התביעה זולת פמשי"פ, דס"ד דאין לגמור דין זה קמ"ל. והתומים ביאר דתחילה סברו שהתביעה בפרוטה ומשום כך החלו לדון ובמהלך הדיון הוברר שאינה עומדת אלא על פמשי"פ ומ"מ הואיל וישבו יסיימו. כלומר לפירוש הראשון התביעה אמנם היתה על פרוטה, ולשני סברו כן בטעות.

בספר ברכ"י חו"מ ו סק"ה הוכיח שהראב"ד ס"ל ג"כ כריטב"א. הר"מ טו"נ ג, כתב דהנשבעין ונוטלין בעי כפירת מעות ככל מודה במקצת. והראב"ד חלק עליו מסברא דהיאך שכיר עני שכל שכרו פרוטה לא יוכל לעמוד על נפשו ויצא בפחי נפש. וסיים וכתב "ואולי" אפי" היה שכרו פחות מפרוטה (=נשבע ונוטל). למד הברכ"י דע"כ איירי בדין פרוטה שנגמר בפמשי"פ וכריטב"א,

² ע"ע בספר ברכ"י חו"מ ו סק"ה בשם מהר"ם חביב סי' כז דבתביעה נוספת של התובע (וכמו שהבאנו בר"מ) לית מאן דפליג, דמצטרפת היא לתביעה הראשונה ובזה אף הרא"ש יודה דמהני.

³ ועיי בספר הלכה פסוקה בבירור הלכה שהעלה דרך הפוכה. לא שהדין נקבע לפי היחס של בעלי הדין לתביעה אלא להפך. היחס של בעלי הדין לתביעה נקבע לפי היכולת להגישה לפני בי"ד. ובתביעה קטנה מש"פ כיוון שאין ביה"ד נזקקין לה לכן מוחלין או מתיאשין ממנה. לפי"ז ניחא דכיון שבגמ"ד נזקקין לפמשי"פ אי"כ לא מחל.

⁴ הובא בקובץ הפוסקים חו"מ ו.

כלומר שתבעו שכר פרוטה ועמדה אח"כ התביעה בפחות מכך. משום דודאי שתביעה מראש של פמשי"פ אינה כלום ואין נזקקין לה.

נמצאנו למדין כי הריטב"א ואולי אף הראב"ד ס"ל כפי הביאור הפשוט בגמ' אך הקשה מסברא. דבשלמא חיוב גדול שנמחל או נפרע חלקו ונשאר פמשי"פ חל על כולו שם חיוב. אך הכא הוברר בגמ"ד שלא היתה פרוטה אף בתחילה וכיוון דליכא שום חיוב, מה ידונו בזה.

יתר על כן מצאנו באחרונים אפשרות שאף לכתחילה ישבו ביה"ד על תביעות פמשי"פ. כן משמע בש"ך (יו"ד קסא סק"ג) בדין ריבית שהאיסור הוא אף בריבית הפחותה מפרוטה אלא שאין מוציאין בדיינים. וכתב דאפי' רוצים הדיינים להזדקק לכך אינם רשאים להוציא ממנו, ומשום כך דחה הסבר העט"ז בדין, שכתב דטעם שאין מוציאין אותו בדיינים משום שאין ב"ד נזקקין לפמשי"פ. וכתב הש"ך דאי מטעם זה אם רצונם של ב"ד להזדקק לכך רשאים אלא שאינם מחוייבים, ואילו בריבית כזו אסור להזדקק לכך.

גם נתהמ"ש כתב (ו,א) שאם נזקקו ב"ד לתביעה פחותה מפרוטה יש לשיבתם דין ישיבת ב"ד לכל דבר כגון לגבי הוצאה והחזקת אדם ככפרן. אמנם בספר דברי מלכיאל סי' קע כתב דמהריטב"א לא משמע כנתיבות דכיון שפמשי"פ אינו בהשבה אף דניתן לגמור הדין מ"מ ודאי שא"א לחייבו ולכפותו על כך וכ"ש שא"א להתחיל דין בפמשי"פ.⁵

ואף כי לא ירדתי לסוף דבריו מ"מ חזינן דתפס שודאי אין חיוב בפמשי"פ, ואף כשבא בגמ"ד, וא"כ מתעצמת חובת הבירור שהעלנו.

⁵ בב"מ נה,א פרש רש"י שאין ב"ד נזקקין לפחות משי"פ "למי שיש עדים או שחייב מודה ודוחה מלשלם ישבו הדיינים ויכופו אותו". ויש לדייק מדבריו שבי"ד אינם נזקקין ר"ל – אינם כופים אבל אם רוצה לשלם יושבין אפילו על פחות משי"פ; וזאת בניגוד לדברי השו"ע ר"ס ו שפסק בסתמא "אין הדיינים יושבין לדון בדין פחות משה פרוטה". עפ"י דיוק זה ברש"י תרץ בעל הימקדש דודי רבי דוד רפפורט (נדפס בקובץ קנסת ישראל ד כסלו-שבט תש"ל) מה שהוקשה לו בפי' אלו מציאות. בגמ' בעי אי סימנין דאורייתא או לאו דאורייתא ואם נאמר שסימנים לאו דאורייתא הרי שמדאורייתא השבת אבדה בעדים בלבד. וצ"ע מדוע צריך פסוק למעט פחות משי"פ מהשבת אבדה, תיפוק ליה שאין ישיבת דיינים (וקבלת עדות) על פחות משי"פ. ולרש"י הני"ל אי"ש. (ויש לעיין אם ניתן ליישב שבעי קרא לכלי פחות משי"פ). הערת עורך.

ב. ביאור שיטת הריטב"א בב"מ נה

לישב דברי הריטב"א יש לעיין בטעמים שהזכרנו ביחס לפטור פמשי"פ. אם נאמר דיש לממון שיעור ופחות משיעור זה אין התורה עוסקת בו, כשהתברר בגמ"ד שאין הדין עומד על פרוטה התברר שאין כלל ממון וקשה הרי אין מה לדון. אך אם נאמר שאין שיעור לממון אלא דפמשי"פ הוא בתורת מחילה, אפשר לומר שבמקום שנגשו כבר לדון מחמת שסברו שיש תביעת פרוטה אף שסברו כן בטעות מ"מ לא מחל התובע התביעה, וכן דעת כל אדם בכה"ג שלא למחול ויש מקום בגמ"ד לדון בזה. ואף לסוברים דמחילה היא מחילת התביעה, כאן ודאי ליכא מחילה על זכות התביעה שהרי נגשו בפועל לבה"ד אף שעשו כן בטעות.

ברם נראה דלא די בזה ראשית כיצד נפרנס הדעות שאף לכתחילה יש מקום לדין ברצות הדיינים או עכ"פ שם דין יחול על דיונם.

ועוד עדיין יש להבין את דברי רב קטינא לפי ההו"א שהרי הגמ' הבינה דס"ל שב"ד נזקקין אף לפמשי"פ ואף בתחילת דין. וא"כ הכא ודאי שיש מחילה וא"כ מה ידונו?⁶

קודם שנציע ביאור אפשרי בדברי הריטב"א, נביא דבריו ביחס לנקודה נוספת וע"פ הסבר משנה מוקשית בב"ק נעלה ארוכה לדבריו בשני המקומות.

ג. תביעת דבר בעין שאינו שוה פרוטה

הפתי"ש חו"מ ו, א ציין לדברי הריטב"א בשם רבותיו (בחדושו לב"מ נה) דכל שהוא בעין ב"ד נזקקין לו אף שאינו שוה פרוטה. הרב שילה רפאל בהערותיו לחידושי הריטב"א (בהוצאת מוסד הרב קוק) ציין כמקור, לראשונים בשבועות לט, ב (ר"י מגש, רמב"ן וחדר"ן) וכן לר"מ בהל' טו"י שעוסקים בדין מודה במקצת ביחס לכלים. במחלוקת הידועה בדברי שמואל "יצאו כלים למה שהן" האם די בפמשי"פ או דשי"פ מיהא בעי. ואף שמחלוקת זו נוגעת לנדו"ד וכשי"כ הש"ך בסק"א והקצוה"ח, נראה יותר שאין כוונת הריטב"א לחוות דעה במחלוקת זו אלא איירי בענין בפני"ע. וכן הבין הפתי"ש בעצמו שכתב עבה"ט (=שהביא המחלוקת בכלים) והביא שהאו"ת ציין לריטב"א

⁶ ומצאתי בספר מאזניים למשפט לרב קלישר דס"ד דבעומד וצוות שאינו מחל נזקקין לו. קמ"ל דאפי' צוות בטלה דעתו אצל כל אדם, והוי מחול.

וכתב וז"ל: וי"א"כ משמע אפי' פירות ומעות כשתובעו בעין". ואף שלכאורה קיים קשר בין הדינים ומאן דסי"ל דאין נזקקין לכלים כ"ש שאין נזקקין לשאר דברים שבעין, יש לדחות שהרי קצוה"ח פח סק"ד כתב דכלים דאמרינן בהו-לאו דוקא בכלים שבעין, דא"כ לגבי שבועת מודה במקצת לא תחיה שבועה כלל דהילך הוא. ולכן הסביר שבתשלום הכלי יש דין כלי ממש (וע"ע בהמשך מדברי קצוה"ח). לפי"ז נתאפשר הזדקקות בי"ד בכלים, אף כשאינם בעין⁷ וא"כ דין הזדקקות לדבר בעין הוא אף שאינו כלי ואין לתלות הדינים זה בזה.

מעתה יש להבין מה החילוק בין פמשי"פ שבעין לבין פמשי"פ שאינו בעין, שהראשון נחשב לעילה לתביעה והאחרון לא. ומה המקור לחילוק זה.⁸

לריטבי"א שסובר שהחסרון בפמשי"פ הוא המחילה ניתן להבין החילוק הנ"ל. בשלמא אם פמשי"פ אינו ממון משום שאין בו השיעור הראוי, גם בדבר שבעין קיים החסרון הזה ואף לדרך הצ"א והקה"י דאדם מוותר על תביעת פמשי"פ אין סיבה לחלק כדברי הריטבי"א. אמנם לטעם דמחילת הממון אי"ש לפי שמחילה שייכת רק בתביעת תשלום אך בדבר בעין לא שייכת מחילה שהרי החפץ בבעלותו גם כשהוא ברשות הנתבע. וכבר הזכרנו את המהרי"ק בסי' צד שא"א למחול על דבר שבעין אלא רק להקנותו במתנה. א"כ החוב לא נמחק ואפשר לתובעו. ואף שדבר זה נכון בסתם תביעות, אבל בתביעת גזל כבר הארכנו שאף בגזל שבעין מועילה מחילה כשהוא אצל הגזלן.

⁷ ונ"ל להוכיח כן דפסק הריטבי"א גופיה בשבועות לט הסכים לרמב"ן דשבועת מודה במקצת אף בכלי בעי ש"פ וראיתו דאליה מדוע איתא בב"מ דאין נזקקין לפמשי"פ. ואם יש זהות בין דין כלי לדין חפץ בעין א"כ מה הוכיח הרי הריטבי"א ס"ל בדבר שבעין נזקקין. אע"כ דדין כלי קיים אף כשהכלי אינו בעין. ועי' במלואי חשן סי' פח הערה שצב שנשאר בצ"ע. ולפי דברינו לא קשה דקושיתו בכלי שאינו בעין.

⁸ בספר מאזניים למשפט הקשה על דברי הריטבי"א, דאם נזקקין בדבר שבעין א"כ מובן מדוע לא תני תנא דידן לשיבת הדיינים, ומה שאלה הגמי. ועוד לפי הריטבי"א מדוע נזקקה הגמי לדחות את רב קטינא והא אפשר להעמידו בדבר שבעין. עפ"ז כתב דהריטבי"א כוונתו בדין שהוא ברצון הנתבע דדנים לדבר שבעין אף שאין כופין ע"כ וזאת משום חשיבות החפץ לבעליו. שהרי רוצה אדם בקב שלו מתשעה של חבירו. ואף כי סברא זו קשה, שהרי אם נקבלה מדוע במודה במקצת העלו הראשונים על נס את המיוחד שבכלים הרי לדבריו בכל שבעין יש חשיבות הנובעת מהסנטימנטים שרוכש אדם לנכסיו מ"מ לפי דברי קצוה"ח פח סק"ד ניחא, דכתב דדין כלים קיים אפי' בשאינם בעין, א"כ קמ"ל הרב קלישר שדבר שבעין אף שאינו כלי חשוב הוא באופנים מסוימים.

גם את דברי הריטבי"א ביחס לפמשי"פ בגמ"ד באר הרב קלישר מצד רצון הנתבע לדון ברם לא ירדתי לסוף דעתו דממ"נ אם יש חיוב ידון תמיד ואם אין, מה מעלה או מוריד רצון הנתבע.

והנה במשנה ב"ק קג,א נתקלנו במצב דומה דהיינו "חיוב בפמשי"פ" רק שהפטרון לסתירה הפנימית שבצמד המלים הללו "חיוב בפמשי"פ" מיושב שם באופן שונה אף דבגמ' קה,א הועלתה האפשרות שהמשנה עוסקת בדבר שבעין. דהכא הישוב נובע מהא דליכא מחילה בדבר שבעין. ובמשנה מאחר שהיה חיוב בתחילה אלא שנמחל רובו. דשם חיוב נטפל גם על המעט שנשאר עד תומו. אי"כ מדוע כתב הריטב"א דמזדקקין בי"ד לדבר שבעין אף שהדין במשנה דאין מזדקקין כפי שסתמו הפוסקים עוד יש להבין במשנה גופא מדוע אמנם אין מזדקקין בי"ד לחיוב הפעוט ששרד אחר המחילה הרי שלא כפי הגמ' דב"מ נה כאן אמנם יש חיוב כפי שהסכימו ראשונים ואחרונים ואם תלינו דין ישיבת הדיינים במציאות של חיוב בפועל אי"כ שישבו הדיינים לדין זה.

ד. משנה ב"ק קג,א – השבת גזילה

המשנה עוסקת בחיוב הגזלן להוליך הגזילה אחר הנגזל. דהלכה היא שא"צ להוליך הגזילה למקומו, אלא מודיעו את מקומו ושרצונו להחזיר לו גולתו ויבוא ויטלנה. בד"א כשלא נשבע אבל כשנשבע לשקר ואח"כ הודה, חייב לשלם קרן וחומש ואשם ובמקרה זה יוליכנו אחריו ואפי' למדי. דכפרה לא הוי עד דמטי לידיה דכתיב "לאשר הוא לו יתננו ביום אשמתו". וגם בזה"ז אף שאין קרבן מ"מ נוהג דין זה שאין לו כפרה עד ששיבנו לידו, ומבארת המשנה דאפי' החזיר הגזילה כולה חוץ מש"פ בקרן חייב להוליכה אחריו אבל פמשי"פ א"צ. אע"ג שגזל הרבה ולא נשאר לו אלא רק פמשי"פ, או שמחל לו הכל חוץ מפמשי"פ אינו מתכפר לו עד שיוליכנו אחריו. אבל ודאי שחיוב השבה ככל גזל חל עד הפרוטה האחרונה בשלמותה וז"ל השו"ע חו"מ שסז,ג. "החזיר לו כל הגזילה, או שמחל לו עליה חוץ מפמשי"פ אינו צריך להוליך אחריו אלא יבוא הנגזל ויטול השאר". ופרש הסמ"ע סק"ז וז"ל "אף שהוא פמשי"פ בתורת השבה הוי, כיון שמתחילה גזל יותר מש"פ ולא החזיר כולו כמבואר בראשונים. אלא שאינו מחויב להוציא עליה הוצאה בהשבתה. ועוד דגם פמשי"פ איסור גזל הוא כמשי"כ הטור והמחבר בסי' שנט אלא שאין ביה"ד נזקקין לפמשי"פ להוציא מידו וכן עיקר". עוד בשו"ע חו"מ שסד,ט' "גזל שתיים שוות פרוטה והחזיר אחת אע"פ שגזילה אין כאן, מצות השבה גזילה אין כאן". ובאר הסמ"ע סק"ט "הטור באר אע"פ שאין כאן גזילה

⁹ ע"פ ב"ק קה, א.

הרב עמיעד גלזר

שאין ביי"ד נזקקין לכופו בתורת ממון. מצות השבה אין כאן ומכין אותו עד שתצא נפשו או מקיים מצוות השבה עכ"ל.¹⁰ כלומר הלכה זו היא מדין כפיה על המצוות ולא מתוקף ביי"ד להשיב ממון לבעליו וא"כ חוזרת השאלה שהעלנו כיון שיש חיוב גמור מדוע אינו קביל בבי"ד.

ה. מהלך ראשון בבאור רב קטינא עפ"י הריטב"א

הזכרנו לעיל את דברי הציץ אליעזר שבאר ש"מחילה" אין הכוונה למחילת הממון, כי אם למחילת התביעה. והנה דברי הר"מ מהם הביא סיוע לקוחים ממשנה דידן דתביעה שנמחלה חלקה ונשאר פמשי"פ אף שיש חיוב אין צריך להוליך אחריו למדי. א"כ נוחים הדברים להסברו של הצי"א. משום שאמנם יש חיוב כי החיוב לא נמחל אלא שמוותר מלתובעו בבי"ד.

עפ"י דברים אלו נוכל אף להבין את דברי רב קטינא גם בנקודת המוצא בגמ' ומשום דס"ס יש חיוב כלשהו, ועוד יש לומר שכאשר כבר הגיע התובע לבי"ד בטעות או שלא בטעות (לפי ההסברים שהבאנו בריטב"א) שוב אינו מוחל על תביעתו, ורוצה הוא במגיע לו ע"פ דין. אולי גם דברי הש"ך והנתיבות יובנו, שאף לכתחילה יש לתביעת פמשי"פ שם "דין" דס"ס יש תביעה כשכבר הוגשה לפני ביה"ד עילה מסוימת. זאת לעומת ההסבר הרגיל במחילה שאין שום חיוב.

אמנם עדיין אין די באר לדברי הריטב"א ביחס לתביעת דבר בעין כשאינו שווה פרוטה; מדוע היות החיוב בעין גורם לנגזל שלא לזנוח אותו, ושלא לוותר על זכות התביעה? ועיין לקמן.

הואיל והפרשנות המחודשת במהות המחילה, אינה מוסכמת נביא מהלך נוסף:

¹⁰ מקורו ברא"ש בשם הרמ"ה, ב"ק פ"ט סי' כה וכתב שם דה"מ בהחזיר מדעתו אבל אם לא החזיר אלא בציווי ביי"ד כופין אותו להחזיר את השניה. והשווה זאת לדין רב קטינא בב"מ נה דהזקקו ביי"ד לשי"פ גומרין אף בפמשי"פ.

ו. מהלך שני בביאור רב קטינא ע"פ הריטב"א והמשנה דב"ק קג

אולי אפשר להציע דרך אחרת שאמנם הזיקה שבין דיני ממונות וחוביהם להזדקקות ביי"ד עליהם אינה מוחלטת. והחיבור שמצאנו ביניהם בבי"מ נה הוא רק בהו"א ובאופנים הדומים למשנה בב"ק. כך נרוויח הבנה בדברי רב קטינא בהו"א ובמסקנת ההלכה דנזקקין בגמ"ד.

דברי רב קטינא בתביעה על פמשי"פ, הם כשיש חיוב השבה כגון חיוב גדול שהושב או נמחל חוץ מפמשי"פ וכיוצ"ב. וזו כוונת הגמ' בתחילתה דצריכא להא דבי"ד נזקקין לפרוטה ומעלה אף שלמדנו כבר שגזל בש"פ. משום דסי"ד דנזקקין אף לפחות מזה במקום שיש חיוב וכפי דיני גזל וכרב קטינא שדעתו שאמנם יש זהות מוחלטת בדינים ובטעמיהם. קמ"ל דאין נזקקין בזה משום שאין להטריח את ביה"ד לדבר כה פעוט. ואמנם בהמשך מבארת הגמ' דגם ר' קטינא לא איירי אלא בגמ"ד אחר שכבר ישבו וממילא הוטרחו ביה"ד לעסוק בזה אי"כ יכולין וצריכין לסיים דינם. מעתה מבוארים דברי הריטב"א ע"פ דרכו. כמו כן אם נבאר כונת הש"ך ונתה"מ (שמאפשרים דין בפמשי"פ אף לכתחילה), להיכא שיש בכלל חיוב אי"ש דכיון שנתרצו לדון ומחלו טרחתם הדין ודאי דין גמור.¹¹

גם נטיית הרי"מ מפשטות הגמ' ופסיקתו כרב קטינא מיושבת יותר, כשדברי רב קטינא מוסברים באופן הנ"ל ומתישבים יותר על הדעת.

מעתה מבוארים דברי הריטב"א ביחס לתביעת דבר בעין, שהרי מדברי הפוסקים ביחס לדין המשנה למדנו שאין די בכך שיש חיוב, ע"מ לתבוע פמשי"פ בבי"ד – משום טרחתם. והנה בגמ' שם קה,א יש מחלוקת שהוזכרה לעיל האם החשש להתיקרות החפץ הגזול והפמשי"פ שנמצא אצל הגזול בעינו הוא ריאלי ויכול להעניק חשיבות יתרה גם לפמשי"פ לענין שיוליכנה אחריו למדי וממילא גם לדין שיוכל החפץ להתבע בבי"ד משום דחשיבות זו מצדיקה כבר הטרחתם של ביה"ד. הספק הזה שהוא צדדי בדין המשנה שם, הוא עיקרי בדין הריטב"א. כלומר בדבר בעין שאין בו מחילה יש חיוב אף בפמשי"פ, אולם בגזילה שהיא נידון המשנה אין די בכך כי מחילת הנגזל תופסת וכדלעיל ולכן כדי ליצור מצב של חיוב אנו נזקקין לגורם אחר והוא חיוב בפמשי"פ ששרד מהתביעה הגדולה שקדמה למחילה או לפרעון כפי דין המשנה.

¹¹ ודלא כדברי הדברי מלכאל בריטב"א.

ברם, דבר שבעין מעבר לנקודה זו שפועל בחוב להשאיר מחוץ לתחום המחילה, יש בו אפקט נוסף והוא דכיון שהחפץ קיים תתכן בו התיקרות ואולי ההתיקרות תוסיף לחשיבותו.

לסיכום: כדי שתביעה הפחותה משי"פ תהווה עילה לדין בבי"ד יש להתגבר על שני מכשולים: א. המחילה הטבעית שיש בפמשי"פ וזאת ע"י ניטרול המחילה כבשני האופנים שהזכרנו. ב. העלאת חשיבות התביעה כאשר התיקרות היא דרך אפשרית לכך. א"כ בגזילה כיון שדבר בעין לא מועיל בה לנטרול המחילה הזדקקנו לדרך האחרת וא"צ "בעין" כדי שיהיה חיוב בעצם, אולם אחרי כן מסתפקת הגמ' האם גם אפשר להעלות את חשיבות התביעה ע"י דבר בעין.¹² ובשאר דברים "הדבר שבעין" יכול לשמש לבדו כדי להתגבר על המכשולים בדרך לביה"ד. והריטבי"א¹³ שפסק כנראה בגמ' קה"א כצד דחיישינן להתיקרות וא"כ לדידו דבר שבעין לא רק שיש בו חיוב אלא גם שהוא קביל בבי"ד.

גם תביעת כלי הפמשי"פ, למי"ד שבי"ד מזדקקין לה, תובן היטב ע"פ דרכו של הריטבי"א אולם לכך ניחד פרק בפני"ע.

ז. ביה"ד כמוציא האמת לאור

אולי יש להעלות כיוון חשיבה מחודש שיתכן ויהיה בו מענה לחלק מהתמיהות שהוזכרו. בהשקפה הראשונה עיקר תפקיד ביה"ד בדיני ממונות הינו להציל עשוק מיד עושקו אולם תפקידים נוספים לו. הרא"ש בשו"ת סי' קז הדגיש תפקיד נוסף, והוא הטלת השלום בין הבריות ועפ"ז יסד שאף במקום שא"א לדין לדון דין אמת לפי שאינו יכול לברר הדבר, מ"מ יכריע ויטיל שלום ביניהם. ויסד כן על הפסוק "אמת ומשפט שלום שיפטו בשעריכם" כי ע"י המשפט יש שלום בעולם ולכן נתנו כח לדיין לשפוט ולעשות מה שירצה אף בלא טעם וראיה כדי לתת שלום בעולם, עכ"ל. גם הפשרה הנזכרת בסנה' ו' ובשו"ע חו"מ סי' יב תלויה במרכיב השלום במשפט. והנה אין להתעלם כי יש עמוד שלישי לפסוק וגם למשנה בספ"ק דאבות וז"ל

¹² גם המחני"א (ע"י בתחילת המאמר) בעוסקו בגורם המחילה שבתביעות קטנות הוכיח מהמשנה קג,א ועשה שימוש בשני המרכיבים כלומר אחר שבוטלה המחילה החשש להתיקרות בדבר שבעין עשוי להעלות את חשיבותו ולהעמידה בשורה אחת עם שי"פ.

¹³ וכן הוזכר בספר הלכה פסוקה דהריטבי"א חשש להתיקרות.

המשנה "רשב"ג אומר על שלושה דברים העולם קיים על האמת ועל הדין ועל השלום שנא' אמר ומשפטו שלום שיפטו בשעריכם" (וכבר יחס הב"י בחו"מ א המשנה והפסוק כולו לדין ע"ש כלומר שתועלת נוספת בדין והיא לדרוש לחקור ולהוציא האמת לאור עולם. יתכן שביאור חשיבות מרכיב זה במשפט עומד מאחורי המחלוקת בסנה' ו,ב אם ראוי לפשר או אדרבא יש להתאמץ להוציא הדין לאמיתו. והוא ההבדל בין שני רועי ישראל משה ואהרן. "וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו" (שם בגמ').

לפי"ז לעתים המניע להגיע לביה"ד ולהשפט הוא יותר של הנתבע מאשר של התובע לפי שרוצה להוכיח חפותו, וטיהור שמו חשוב בעיניו יותר מדמים מרובים (אמנם גם בנמצא חייב בדינו הדין עדיין שרת את מטרת הצדדים כדברי הגמ' (שם) "משפט וצדקה משפט לזה וצדקה לזה. משפט לזה שהחזיר לו את ממונו וצדקה לזה שהוציא גזילה מתחת ידו" יתרה מזאת הרווח של התובע בדין הוא ביחס ישר לגובה התביעה, ועל תביעה זעירה הוא מוחל כי כל זה איננו שווה לו. אולם הנתבע שרוצה בחשיפת האמת אף בתביעה פעוטה הוכחת חפותו ויושרו שווים בעיניו הרבה.

מעתה יתכן שזו כוונת הדיון בגמ' ב"מ נה ביחס לתביעה הפחותה מש"פ האם תלויה באופן ישיר במציאות חיוב או פטור כדברי הדוחים את רב קטינא. אבל רב קטינא גופיה ס"ל דיש מקום לשיבת הדיינים אף בפמשי"פ משום הערך המוסף שיש בדין לנתבע. ואמנם מסקנת הגמ' בדבריו שאף שא"א לפתוח תיק בביה"ד על רקע חיפוש האמת, שהרי תביעת פמשי"פ לענן זה דומה לאדם שניגש לבי"ד שלא לצורך הוצאת ממון ממי שעשקו אלא רק ע"מ לברר עם מי הצדק. אמנם אחר שישבו ביי"ד משום שהיתה עילה משפטית לעריכת משפט ההגיון שבמציאת הצדק יכול לתת בסיס איתן לחובה לסיים הדין. דברים אלו ביכולתם גם להניח מצע נח יותר בביאור דברי הריטב"א מכיון שגם כשאין עילה משפטית לדין עדיין יש עילה מסוג אחר. אלא שצריך לבחון מצבים שונים מתי ניתן להסתייע בעילה זו.

ה. דין תביעה קטנה שיש בה שוה פרוטה ומעלה במקום שיש הוצאות משפט

למשמעות הדין שהזכרנו יש השלכות נוספות, שהרי אם אנו מתייחסים אל ביה"ד כמופקד על הסדר הציבורי בהיבט הממוני גרידא, שיהיה כל נכס ונכס ביד בעליו הלגיטימי, א"כ במציאויות שאין לתובע כדאיות בדין מחמת הוצאות המשפט השונות אזי אין טעם לדין. ואף כי מצאנו לכאוי בגמ' שיש

מקום לדין בכה"ג, עדיין יש מקום לחלק בין המצבים השונים ולהעמיד גדרים ברורים. דאיתא בגמ' סנה' לא, והובאו הדינים בחו"מ סי' יד: "כי אתא רב דימי א"ר יוחנן התוקף את חבירו, אחד אומר נדון כאן ואחד אומר נלך למקום הועד, כופין אותו וילך לבית הועד. אמר לפניו ר' אלעזר הנושה בחברו מנה יוציא מנה על מנה. אלא כופין אותו ודן בעירו". ה"מ היכא דאמר ליה לווה למלוה אבל מלוה עבד לווה לאיש מלוה". וכתב הרא"ש "ולאו דווקא מלוה ולוה אלא אפי' גזלות מקח וממכר ומתנות ירושות וכל דבר שיש בו תובע ונתבע דהאי טעמא דר' אלעזר שלא יוציא מנה על מנה שייך בכל תובע", עכ"ל.

כלומר אף שנתבע לא יכול לכפות את התובע להוציא הוצאות הדרך, התובע עצמו יכול להחליט להוציא אף מנה על מנה. ואין מקום שבי"ד יאמרו א"כ מה הועלנו בדיננו. כן ניתן לומר בהוצאות שבחר בעה"ד להוציא ואינם בגוף המשפט. וכן אם ירצה לשכור עורך דין שיסייעו יוכל לעשות כן אף בדמים מרובים. אולם יש לברר ביחס להוצאות המשפט עצמו וכגון שכר הדיינים וכפי שנפסק בחו"מ ט,ה שדיין רשאי ליטול שכר בטלתו דמוכת ואיתא בפוסקים דדיינים כיום שכל זמנם נתון לביה"ד ואינם עוסקים בדבר אחר לפרנסתם, רשאים ליטול שכר. א"כ מה הדין במקום ששכר הדיין מוריד את ההכנסות הריאליות של התובע עד מתחת לסף הפרוטה. ועוד יותר כשמאזן הסופי הוא אף שלילי. כי תביעתו מועטה ושכר הדיין מרובה. האם יש מקום חובה לביה"ד לקבל תביעות כאילו?

בספר ערך ש"י בסי' י הביא את דברי המהרש"א על הגמ' סנהדרין ת,א "כקטן כגדול תשמעון" "אר"ל שתהא חביב עליך דין של פרוטה כדין של מאה... למאי הלכתא... אלא לאקדומה" והקשה המהרש"א מהיכא תיסק אדעתין להקדים דין של ק' כיון שבא לפניו קודם דין של פרוטה. דפרוטה של העני שקולה כמו ק' מנה של העשיר. ויש להשיב לפי שהותר לדיין ליטול שכר בטלתו אבל מדין של פרוטה לא יוכל ליטול שכר בטלתו דא"כ לא יהיה הדין בפרוטה ואין נזקקין לפמשי"פ. גם אפשר שהפרוטה כולה לא תספיק לשכר בטלתו ושמא יאמר הדיין אקדים של ק' מנה שאוכל ליטול שכר בטלתי ע"כ הזהיר הכתוב דכקטן כגדול תשמעון.

ובעל הערך ש"י עצמו השיג על המהרש"א מבי' צדדים: א. מדמה דין למציאת אבידה, דכיון שאינו מחויב להשיב אבידת חבירו בכה"ג דאם יש לו מלאכה שלו קודם וילפינן מ"אפס כי לא יהיה בך אביון" (בי"מ ל,ב) ה"ה לדין, דאמנם א"צ לדון בחינם כשע"ז מפסיד ממלאכתו. ב. כוונת הפסוק "כקטן כגדול תשמעון" אינה לבעה"ד, אלא לעצם התביעה שיהיו תביעות קטנות

וגדולות – שווין בעיניך. וא"כ אף שדין פרוטה אצל עני הוא ודאי חשוב כמאה אצל העשיר וכפי שהקשה המהרש"א, אין זו שאלה דכוונת הפסוק להשוות דין פרוטה אצל העשיר כדין מאה אצלו, שבאופן זה ודאי יש חידוש בדברי התורה. העולה מדברי המהרש"א והערך ש"י שבמקום שהוצאות המשפט מורידות את סכום התביעה לפמ"ש"פ, אין דין כזה נחשב לתביעת ש"פ. אלא שנחלקו בהשלכות ההנחה הזו. לפי המהרש"א ידונו ולא יטלו שכרם ולפי הערך ש"י לא ידונו כלל.

בספר בירור הלכה כתב שדברים אלו מסתברים יותר לדברי הרא"ש דלא פסק כרב קטינא. אולם הר"מ וכן השו"ע דפסקו כוותיה, א"כ מתבקש היה להשוות הדינים. וכמו שבגמ' העיקר שישבו בתחילה על תביעת ש"פ הי"ה הכא ואין חסרון בכך שבסוף הכנסותיו לא יעלו לפרוטה. ובפרט לאור הדברים שאמרנו שלמשפט יש משמעות נוספת של הוצאת האמת לאור א"כ מאחר דעסקינן בפרוטה שהיא העילה לעצם הדין, אין זה משנה גובה הכנסותיו של התובע בסיכומו של דבר, כי די לנו ברצון הנתבע להוכיח את חפותו, ואף התובע בהרבה מקרים מעונין בדין לא מצד הרווח הממוני כי אם ע"מ להוכיח שהצדק עימו.

כדי לישב דברי המהרש"א והערך ש"י עם ההלכה שנפסקה, י"ל דאמנם גם לר"מ אפשר שכשהוצאות המשפט מפחיתות את ההכנסות מהדין לא ידונו. וזאת אם נקבל את פירוש רש"י ברב קטינא וכדעת הכ"ס"מ בשם הר"מ דס"ל שבמהלך הדין נוספה תביעה זעירה מצד אחד מבעלי הדין. אמנם לפרוש הריטב"א י"ל כפי הסברא שהעלנו דלעולם ידונו.

ועדיין יש מקום לחלק בין דין רב קטינא לנדון דידן. דס"ס הכא מראש ידענו שאנו עומדים לירד לדין וידוע שהדין כרוך בהוצאות לעומת דין רב קטינא שבתחילה ירדנו לדין על דעת ש"פ.

ט. נסיון נוסף בביאור פסק הריטב"א

לולי דמיסתפינא אולי אפשר היה להעלות דבר חדש בביאור דברי הריטב"א ביחס לדבר שבעין ע"פ דברי הגמ' ב"ק קה, "אמר רבא גזל שלש אגודות בשלש פרוטות והוזלו ועמדו על שתים אם החזיר לו שתים חייב להחזיר לו אחרת... הכא נמי אע"ג דהשתא לא ש"פ כיון מעיקרא הוי ש"פ בעי שלומי" עכ"ל הגמ'. וכתב תוד"ה אמר רבא "וה"ה באחת שגזלה והוזלה שמחזיר לו אגודה או דמיה, אלא רבותא נקט דאפי' בשלושה דקיים מצות השבה בתרתי

אפ"ה חייב להחזיר לו אחת". א"כ בדין שתחילתו בש"פ יש כמה אופנים שבשלב מאוחר יותר יפחת ויעמוד על פחות מש"פ: או ע"י תשלומין של הנתבע¹⁴ או לחילופין ע"י מחילת התובע (שבכה"ג הארכנו לבאר שאין נזקקין לשארית אף שבודאי עליו להשיבה). או באופן שהוזל החפץ משעת הגזל ובה עוסקת הגמ', שהוזל חפץ אחד מהשלושה שנגזלו ועדין לא הושב, או באופן פשוט יותר כשגזל רק חפץ אחד והוזל, דהדין שצריך להשיבו. אולם אינו דומה לאופן הראשון, דהכא הוא חיוב גמור כאילו עומדת פרוטה בפנינו ולכך אף נזקקין לדין זה וכש"כ הקצוה"ח פח סק"ד כשהשווה דין הזדקקות ב"ד לכלים שאמנם ש"פ לדין זה.¹⁵ ואולי למד כן מתוך דברי התוס' הנ"ל שקדם וכתב וז"ל "אם ישנה בעין מחזיר אותה ואם לאו משלם ליה ש"פ כמו שהיתה שווה בשעת הגזילה" א"כ מכיון שמשלם כשעת הגזילה, א"כ י"ל שגם כשהגזילה בעינה ומחזירה כמות שהיא, ההתיחסות אליה היא כאל ש"פ.¹⁶ א"כ עולה שבאופן שאם הגזילה אינה בעין דמשלם פרוטה, א"כ פשיטא שנזקקין, והחידוש שיש מציאות של פמשי"פ שנחשבת לש"פ והוא בגזילה בעין שהוזלה ואולי לזה נתכוון הריטב"א. לפי כיוון זה, פשיטא שלא דיבר הריטב"א בפמשי"פ מתחילה, שהרי בזה אין חיוב כלל, וצ"ע.

י. הזדקקות ב"ד לתביעת כלים שאינם שוים פרוטה

קצוה"ח בסי' ו' סק"א תלה דין ישיבת הדיינים לתביעת כלי שאינו ש"פ, בדין האמור בסי' פח ביחס למודה במקצת שאף דבעי הודאה בבי' מעות וכפירה בפרוטה, בכלי לא בעינן הכי. ולגבי כלי שאינו שוה פרוטה בזה נחלקו ראשונים ע"פ האמור בגמ' שבועות לט, ב, "יצאו כלים למה שהן" וזאת בניגוד לגמ' שם "מה כסף דבר חשוב אף כל דבר חשוב". דמשמע דגם בכלים בעו חשיבות. ונחלקו בזה, דתוס'¹⁷ והרמב"ן ואחרים ס"ל דלכך אף שא"צ בי' מעות מ"מ ש"פ בעי. והבה"ג ורמב"ם וכי' ס"ל דא"צ שווה פרוטה דסתם כלים חשובים הם, ורק שברי כלים וכיוצא"ב אין בהם שבועת מודה במקצת.

¹⁴ וכבר הזכרנו בשם הרא"ש דה"מ בשילם מעצמו אבל שילם ע"י ב"ד בכוחם לכפותו התשלום המלא.

¹⁵ בפרק הבא יובאו דברי קצוה"ח.

¹⁶ ע"ע או"ש חמץ ומצה ז, ח ד"ה ובכלל, הסבר שונה בדעת תוס'.

¹⁷ ועיין קצוה"ח פא סק"א דהתוס' כתב כן לשיטת שמואל אולם לרב דפסקין כוותיה א"צ חשיבות לכלי.

וכתב קצוה"ח דלמאן דס"ל התם דא"צ ש"פ ה"ה הכא ביחס לשיבת הדינים. וכבר מצאנו בראשונים שתלו הדינים. עי' תדר"ן שהביא שהגמ' דב"מ נה שאין ב"ד נזקקין לפמשי"פ היא ראייה לרמב"ן שכל הפחות מש"פ אינו כלום. דאם אתה אומר דבטען ב' מחטין והודה לו באחת מהן חייב, אע"פ שאין שוות אלא פרוטה אחת. נמצאו ב"ד נזקקין לפמשי"פ, ומאידך, תירץ ראייה זו שלא תקשה לבה"ג ורמב"ם, שאמנם כי אמרין דאין ב"ד נזקקין לפמשי"פ היינו דוקא בממון אבל לכלים נזקקין.

ועי' קצוה"ח פח סק"ד שכתב שבכלים א"צ שיהיו כעת בעין וחשיבותם נקבעת בשעת הגזילה ונמשכת גם כשאינם כבר בעולם, ולמד כן מדין הגמ' ב"ק קה, א שהבאנו בפרק הקודם וזה קצור לשונו "אע"ג דהשתא לאו ממונא כיוון דמעיקרא ממונא הוא בעי שלומי. וא"כ כי היכא דאמרין בגזל ש"פ והוזלה על פמשי"פ, דצריך להחזיר בעינה או דמיה משום דצריך לקיים "והשיב את הגזילה", ה"נ בכלי כיון דאית ביה דין ש"פ כשהיא בעינה צריך נמי להחזיר דמיה אע"ג דלית ביה ש"פ השתא בדמים כדי להשיב את הגזילה", עכ"ל.¹⁸ והנה בשלמא לצד דבעי ש"פ משום שבפחות מזה יש מחילה או מחילת התביעה ניחא דכיון שכלי חשוב יותר לפי שאפשר להשתמש בו ויש ערך רב לשימושים המופקים ממנו. א"כ מפני חשיבותו אף שאינו ש"פ אינו נמחל.¹⁹ אולם לטעם דבעי "שיעור ממון" הרי ס"ס אין בו השיעור הנדרש בכדי שיהווה עילה לתביעה בב"ד ובפרט כשאינו בעין.

הקה"י (קידושין סי' ב) כתב שהתורה בפרשת מודה במקצת, גילתה לנו דכלי אף שאינו ש"פ חשוב ממון דשיעור זה אינו כשאר שיעורי תורה שהם גזרתו ית"ש, אלא שיעור זה נגזר ממה שדרך בני"א להחשיב (= בדומה לדברי המנחת אשר) וכלים אינם צריכין ערך מסוים כי כל כלי נחשב הוא בעיני הבריות. אמנם בקידושין בכלי פמשי"פ נסתפק הרשב"א רפ"ו דשבועות אם מהני, והביאו קצוה"ח פח סק"ג והקשה עליו מהא דקידושין לא מהני בחליפין, מטעם דחליפין הם אף בפמשי"פ ואישה בפמשי"פ לא מקניא נפשה. והרי חליפין הן ע"י כלי, א"כ אם נאמר שכלי חשוב כש"פ יש לשוב ולמצוא טעם הוגן מה החסרון בחליפין ביחס לקידושין.

¹⁸ ועי' מלואי חשן פח הערה 233 שהעיר דלכא"י אין שוויון שהרי באגודה אם אינה, משלם פרוטה א"כ ודאי דנזקקין. והכא בכלי כשאינו בעין החוב הוא פמשי"פ. וביאר דתשלומי הממון בכה"ג הם רק משום דיכול בדמים אילו לחזור ולקנות הכלי ולכן הרי זה כאילו השיבו.

¹⁹ וכפי שהזכרנו שכלי הוא אפי' שאינו בעין ולכך לא העלנו בהקשר זה שאין מחילה בדבר שבעין כפי שדנו בדברי הריטב"א.

ותירץ הקה"י ע"פ הר"ן פ"ק דקידושין לגבי המקדש בתמרה דהוא ספק קידושין משום דחיישן שהוא ש"פ במדי. ואע"ג דאין להקדש אלא מקומו ושעתו מ"מ כיון שנתרצית לקבל, כאילו אמרה בפירוש לדידי שווה לי פרוטה, ואף דלא מהני לדידי שווה בדבר שהוא פמשי"פ, א"כ היאך מועיל בש"פ במדי והרי אין להקדש אלא מקומו ושעתו. אלא י"ל דבפמשי"פ בקידושין יש ב' חסרונות האחד דאינו ממון, והשני דחסר בשיעור קידושין. מעתה החשבתו כפרוטה, ובלשון הגמ' לדידי שווה לי, מהני רק בדבר שיש עליו שם ממון. לכך בפמשי"פ סתם א"א להחשיבו אולם אם שווה פרוטה במדי מכיון שיש לו שם ממון שהרי ניתן להשיג תמורתו פרוטה באיזה מקום, א"כ כשאומרת לדידי שווה לי ומחשיבתו, אפשר לקדשה בו.

מעתה אפשר לומר שלא די בכך שחשיבותו של כלי מקנה לו שם ממון (ולכן מהני לשבועה ולישיבת הדיינים) כי לקידושין בעי שיעור מיוחד²⁰ שאינו קיים. אא"כ תאמר לדידי שווה לי או שנתרצית לקבלו דאז חל בו גם השיעור הנדרש. אבל כשמקדשה בחליפין לא שייך לומר דמדקבלה ה"ל כאומרת לדידי שווה לי פרוטה דהא בחליפין א"צ ש"פ א"כ קבלתו כערכו האמיתי.

א"כ העולה לדעת הקה"י דאף שבקידושין בעי שיעור מוחלט ככל שיעורי תורה, מ"מ בדיינים אין שיעור מוחלט לממון אלא די בחשיבות החפץ הנגזל שיחשב ממון. והיא מושגת או ע"י ערכו או שאנשים מחשיבים אותו משום שימושיו ככלים. נמצאנו למדים דס"ל לקה"י דשיעור ממון אינו אלא כדברי המנחת אשר, אבל אם נאמר דהוא שיעור מוחלט א"א לתלות דין זה בדין שבועת מודה במקצת.²¹

ואולי לזאת רמז השטמ"ק בשם הריצב"ש שכתב וז"ל "וכל הני דמתני' חדושיהו הוי דלא בעינן טפי מפרוטה דומיא דהאישה מתקדשת דאשמועינן דלא בעינן שווה דינר כדס"ל לבי"ש אבל לאשמועינן דפמשי"פ לאו ממון הוא, להא לא אצטריך דפשיטא דלאו כלום הוא עכ"ל. כלומר דפשוט שיש שיעור מינימלי שיחשב ממון אלא דס"ל דבעי ממש שיעור ואולי השיעור הוא אף למעלה מפרוטה כבקידושין לבי"ש קמ"ל. דגם הפרוטה אינה מדין שיעור אלא דהוא הממון המינימלי המקובל אצל בני"א.

²⁰ אמנם צ"ל מתוסי קידושין יג, א ד"ה כשם שכתב דפרוטה בקידושין נלמדת ממקח שדה לתרוץ השני ולתרוץ הראשון מקח שדה נלמד מאישה דבעי שם ממון וא"כ מנין לחלק בין קידושין לדין.

²¹ כמובן שא"א לומר שזו שיטת הקה"י, אלא רק שזה הסברו לשיטה דבעי שיעור ממון, שהרי כבר הזכרנו הסברו גם לשיטה שהמחילה עומדת במרכז הדבר.

הסברנו בדעת הריטב"א שבדבר בעיני אין מחילה אך הוספנו שיש לחשוש להתיקרות, ברם כלים חשיבותם פוטר את שני החסרונות: א. מפני חשיבותם אין בהם מחילה לא מחילת ממון ולא מחילת התביעה וכ"כ נחשבים לממון לשיטה שמצריכה זאת. ב. חשיבותם היא גם עילה מספקת לטרחת ב"ד.

יא. תביעת חפץ שאין בו ש"פ אך לתובע באופן אישי שוה הרבה

אחר שהזכרנו את דברי הר"ן ביחס לילידי שוה לי יש לדון בהקשר זה ביחס להזדקקות ביה"ד. שהרי תתכן בהחלט סיטואציה בה פונה אדם לביה"ד בשל חפץ שאין לו כל ערך אך טענה בפיו כי חפץ זה יקר לגביו, האם טענתו קבילה? אם אמנם ראויה היא, א"כ איפוא מדובר בתביעה בעלת ערך משמעותי ואין מקום להסתפק אם תתקבל בביה"ד. אך גם אם אין לקבל דבריו מכל סיבה שהיא, עדיין יש מקום לבדוק אם דין זה כשאר דינים של פמשי"פ שאינם עולים על שלחן ביה"ד.

למעשה אם ננתח את שעלינו לבחון כדי להסיק אם הערך האינדודואלי הוא אמנם ממשי. נבחין כי יש לפרוט את הבעיה לשני חלקים. (1) האם היות החפץ בלתי נסחר בשוק מהווה חסרון בחיוב התשלומים. (2) האם ערך שנובע מסנטימנטים מהווה עילה לחיוב ממוני. בספק הראשון נכלל הדיון העקרוני ביחס לשומת נזק בחפצים משומשים שהרי היום אין ערך לרוב חפצים אילו, מלבד לבעלים עצמם שהרי אין חפצים אילו סחירים. כגון משקפים משומשות שאין מי שיחפוץ בהם זולת מי ששייכים לו.

דברים אלו הם צוהר לנושא נכבד שדשו בו רבים.²² נציין שהגישה המרכזית להלכה היא שאמנם יש חיוב תשלומים בנזקי חפץ שאינו סחיר, אולם ערך גרשי איננו נחשב כערך ממוני ביחס לתביעתו בב"ד.

מעתה אם נאמר שאפשר לתרגם ערכו של חפץ בעל ערך אישי או סנטימנטלי לערך ממוני א"כ ודאי שאפשר גם להגיש תביעה כזו לפני ביה"ד אף שללא ערכה המיוחדת אין בה ש"פ. אולם אם נקבל דברי המתברים שאין שום ערך

²² עי' נתיחה"מ, קמח"א, מחנ"א ה"ל נזקי ממון ס"י א, שו"ת שו"מ תנינא ח"א ס"י פא, חזו"א ב"ק ו' סק"ג שו"ת אור לציון חו"מ ס"י ד, ספר חוק לישראל ה"ל נזיקין מאת א. שיינפלד, ערך ש"י חו"מ שד"מ, ב. ספר דברי משפט ח"ב מאמרו של הרב משה מרדכי פרבשטיין, תחומין ח"ח מאמרו של הגר"י גולדברג, ספר משפטי התורה ח"א ס"י כד.

ממוני לחפצים מעין אילו אי"כ לכאורה אין מקום לישיבת הדינים בזה לפי שאין כל חיוב זולת ערכו העצמי של החפץ שהוא פמשי"פ. אלא שהסובר שהסיבה לכך נובעת ממחילת התובע, יש לומר שכאן מוחל שהרי לדידו שווה הרבה. וכן כל אדם במצבו לא היה מוחל זאת, ולכך לא בטלה דעתו אצל כל אדם. וא"כ אף שכשניזק חפץ כזה או כשנגזל ואינו נמצא בעין אי"א לחייבו. מ"מ כשהחפץ בעין אף לחולקים על הריטב"א ביחס לדבר בעין, היה מקום לומר שראויה התביעה לעלות על שלחן ביה"ד.

יב. סיכום הנקודות הבעייתיות והצעות לפתרון

היחס בין החיוב הממוני, להזדקקות ביה"ד עמד במוקד הבירור. מצד אחד מצאנו מקומות בהם יש חיוב, ואפ"ה אין עילה לפתיחת תיק בביה"ד. כגון המשנה בב"ק קג בה החיוב נותר מחיוב גדול שקודם המחילה, ובכ"ז אין ב"ד נזקק לזה. והרי אם הסיבה לאי הזדקקות ביה"ד לפמשי"פ היא משום שאין כאן חיוב (ע"פ האפשרויות שהעלנו בח"א) אי"כ מדוע לא ישבו לדון כאן? מאידך בב"מ נה מצאנו הוה אמינא שנוקקין אף לפמשי"פ, ואף למסקנה דאיירי בגמ"ד, ופירש הריטב"א שהוברר במהלך הדין שאין ש"פ, היאך ידונו והרי אין חיוב בפמשי"פ. כיוצ"ב שאלנו בדברי הריטב"א ביחס לתביעת דבר שבעין שהוא קביל בביה"ד אף שאין בו ש"פ והוצרכנו לבאר מה המייחד אופן זה והופכו לעילה משפטית.

כדי לפתור בעיות אלו המגמה היתה לאתר מצבים של חיוב בפמשי"פ משום שאז לכה"פ יש תפיסה על מה יסוב הדין בב"מ נה ובדבר בעין. אלא שעדין תיוותר ההשוואה הבלתי נמנעת בין מקורות אלו למשנה בב"ק קג.

כמה הצעות הועלו :

1. למאן דסבר דפטור פמשי"פ נובע ממחילת התביעה, משמעות הדבר שיש חיוב שעומד אלא שאינו בא לידי מימוש. אי"כ יש הגיון בהו"א דרב קטינא שידונו בזה (וכן מובנים הש"ך ונתה"מ שבי"ד שרוצים יכולים לדון פמשי"פ) ואף למסקנה שאין דנים, מ"מ כשהתובע לא מחל התביעה משום דסבר תחילה שיש בדינו פרוטה, פשיטא שגומרין דינו אף לפמשי"פ. ובב"ק קא אף שיש חיוב אין נזקקין לו משום שהוא ממש הדין של מחילת התביעה, יש אמנם חיוב, אלא שהתובע מוותר על תביעתו. ואמנם הסתפקה הגמ' אם חיישינן להתיקרות דבר שבעין, ופסק הריטב"א דחיישינן ולכן התובע אינו מוותר על תביעתו.

2. כדי להבין הגמ' בב"מ נה הוצרכנו לומר שמדובר בפמשי"פ שיש בה חיוב וכגון חיוב גדול שנמחל רובו כפי המשנה בב"ק קג. מעתה מובן רב קטינא גם בהו"א לפי שסי"ס יש חיוב (וכן הש"ך והנתיבות). גם מסקנת הגמ' שם שאין מזדקקין ובארנו משום דאין מטריחין לבי"ד לתביעה זעירא. וזה ההסבר לאי הזדקקות ביה"ד במשנה דב"ק. מ"מ כשהחלו לדון על דעת שהדין בפרוטה, אף שהוברר שאין בהן פרוטה מכיון שכבר טרחו יסיימו הדין. גם הזכרנו דלמאן דסי"ל לטעם המחילה בגמ"ד א"צ להעמיד בחיוב שנמחל רובו כדי ליצור באופן מלאכותי מצב של חיוב. מאחר ובמציאות כזו י"ל שלא מחל וא"כ ממילא יש חיוב.

מקום לטרחת בי"ד יש גם אם החפץ הנתבע בעין משום דחיישנן להתיקרות כן פסק הריטב"א ע"פ הסתפקות הגמ'. וגם כאן למאן דסי"ל לטעמא דמחילה א"צ להעמיד בגוונא דהמשנה דב"ק משום דבדבר שבעין ליכא מחילה (אם לא בגניבה וגזילה).

3. הזכרנו שיש לדין משמעות נוספת מעבר להצלת עשוק מיד עושקו והוא הרצון של בי"ד ושל בעה"ד לגלות את האמת ולטהר שמו של הזכאי. א"כ אחר ההבנה הזו, יש לגשת אל הדינים הזעירים ביתר רגישות ובמצבים שונים לדון, אף שאין עילה ממונית מוחלטת לכך.

4. ביחס לתביעת דבר בעין הצבענו על הגמ' בב"ק קה,א כמקור. דהיינו חפץ ש"פ שהוזל וכעת עומד על פמשי"פ הוא מצב של פמשי"פ שנידון כפרוטה. אמנם אם אינו בעין הרי משלם פרוטה שלמה א"כ פשיטא שדנים לכן רק בדבר שבעין ישנו מצב של דין בפמשי"פ.

נציין שתי נפ"מ אפשריות בין ההצעות השונות:

א. גזילה שמתחילה לא היתה אלא פמשי"פ דודאי אינה כלום לבאור השני.

ב. ההלכה נפסקה בר"מ ובשו"ע (שסז) דלא חיישנן להתיקרות, א"כ לא קיימא לן כריטב"א ביחס לדבר שבעין אם נזדקק להתיקרות ע"מ לבארו. אך לפי ההצעות השלישית והאחרונה וכן לטעמא דמחילת הממון, א"צ להשתמש בהתיקרות וא"כ אפשר לקבל את פסק הריטב"א להלכה.

שיעור פרוטה היום

דעת הגאונים שערך פרוטה לכל דיני התורה הוא כסף מזוקק משקל חצי שעורה ודעתם מקובלת. בין הראשונים (ר"מ, רי"ף וכו'). וכתב החזו"א חו"מ סי' טז ואבה"ע סי' סו "ושמעתי מפי נאמן ששקל את הגרם ומשקלו עשרים שעורים, ולפי"ז גרם כסף טהור ערכו מ' פרוטה" וכן הוא המנהג עתה דהפרוטה היא אחד חלקי ארבעים מגרם כסף שערכו פחות אף מחמש אגורות, כלומר פחות מהמטבע הקטן ביותר הנהוג בישראל ואף ששם מטבע יש כבר מאגורה, וגם מחירים נקבעים בהרבה מקומות שלא באופן מעוגל אלא גם אגורות מהוות מרכיב במחיר מ"מ אין משמעות עצמית לאגורה ותמחירים שנקבעו הם משום שבקניית מוצרים רבים מצטברת אגורה לאגורה לסכום בעל משמעות, אבל לאגורה כלשעצמה אין שום כוח קניה.

מעתה יש לבחון האם הסכום שנקבע כמינימלי בדיני ממונות, ישתנה לאור ירידת ערכו הריאלי בשוק עד שנעשה זניח כמעט לחלוטין. וא"כ אולי התייחסותינו היום אל הפרוטה צריכה להיות כאל פמשי"פ שבזמן חז"ל.

והנה אם שיעור פרוטה הוא הלכה למשה מסיני אין מקום להתחשב בכח הקניה של הפרוטה, אך אם דיני ממונות נובעים מהתייחסות בנ"א אל המטבע בהתאם לכוחו בשוק, בין אם נתלה הדין במחילה או במחילת התביעה ובין אם יש שיעור שנקבע ע"פ סברת המחילה, היום שאף הפרוטה אינה נחשבת לכלום היה מקום להעלות את סף הערך המינימלי לגזל ושאר דיני ממונות. וקל וחומר לשיבת הדיינים שהעלנו לעיל שיתכן שטרחת ביה"ד משתלבת במערכת השקולים בקביעה מה יחשב עילה לתביעה. וא"כ כיצד נעלה על סדר יומו העמוס גם כך של ביה"ד תביעות זוטות העוסקות באגורות בודדות.

למעשה זהו ספקו של הסמ"ע חו"מ פת סק"ב שאחר שפרט את שיעור הפרוטה לפי המטבעות שבימיו כתב וז"ל: "וק"ק לומר כן דשמינית מפעניק יחשב ממון לקדש בו את האשה ולהיות הדיינים נזקקין לו ואפשר לומר שבימיהם היו הפירות והקנינים בזול ובעד פרוטה היו קונין הרבה פירות ולכן היה הפרוטה חשוב כממון, ולפי"ז בזמנינו דאין יכולין לקנות בפרוטה כ"א מעט מזעיר (כך בזמן הסמ"ע אך היום אף מעט מזעיר א"א לרכוש בשעור זה) מן הדין הלי"ל דאין קדושי אשה סגי בפרוטה ולא פדיון הבן בשני זהובים וצ"ע". עכ"ל. וכתב החלקת מחוקק באבה"ע כז סקכ"ד דכוונת הסמ"ע שיהיו רק קידושי ספק. הש"ך יו"ד שה סק"א הביא את ספיקו של הסמ"ע אמנם ביחס לפדה"ב לא הסכים עמו דס"ס יש כאן סכום ניכר

וחשוב, מ"מ בפרוטה נראה שהסכים עם הסמ"ע, ואף בפדה"ב מסקנתו דלכתחילה טוב לצאת ידי כולם ולהוסיף בשיעור.

וכדי לפשוט את הספק יש להקדים דברי האבני"מ כז סק"א שהביא מחלוקת ראשונים אם פרוטה היא מטבע מסוים או שהוא ערך מינימלי שיש לו חשיבות במסחר.

הרי"ף, הרמב"ם,²³ הרמב"ן והרמ"ה העריכו הפרוטה במשקל חצי שעורה כסף והיא שיטת הגאונים שהנחנו בפתח פרק זה. דכוונת התורה למתכת כסף בשעור זה שהוא אחד מארבעים בגרם כסף. וממילא כל השווה לזה היינו שבערכו ניתן לרכוש כסף בשעור חצי שעורה, הריהו פרוטה. אמנם לדעת הריטב"א בחידושו לקידושין יא כתב האבני"מ וז"ל: "ומשמע דכסף דקרא אינו מתכת כסף אלא שם ממון וכל מידי דחשוב היינו ממון וליכא פרוטה כלל אלא ש"פ וא"כ אין לשער כלל במשקל החצי שעורה אלא במידי דחשיב ממון. ואם פחות מחצי שעורה הוא שווה טובא מדברים אחרים נמי ראוי להיות קדושין".

אמנם החזו"א אבה"ע ס' קמח²⁴ השיג על האבני"מ ובאר שכוונת הריטב"א רק להוציא מן המחשבה שמטבע היוצא באותו דור אף שאינה ש"פ של תורה מהניא, קמ"ל דהמטבע צריך להיות בערך של חצי שעורה כסף. כלומר לפי האבני"מ כוונת הריטב"א באומרו "לאו כסף ממש אלא ממון" דאינו המתכת כסף אלא חשיבות ממון לפי הזמן ואפי' פחות מחצי שעורת כסף. ולחזו"א כוונתו דא"צ המטבע להיות מכסף אלא אפי' משאר חומרים אבל ערכו צ"ל לעולם להיות חצי שעורה כסף.

נמצאנו למדים, שלריטב"א לפי הבנת האבני"מ יש לשקול את ערך הפרוטה לפי כח הקניה שלה. אמנם לרוב הדעות פרוטה הינה ערך קבוע הנקבע ע"פ משקל מסוים של כסף, ועל כן אם מחירו נמוך יחסית בשוק, ממילא גם הפרוטה נפחת ערכה. ואכן כך פשט האבני"מ שם סק"א את ספקו של הסמ"ע דלא אזלינן בתר יוקר וזול התבואה אלא התנאי שיוכל לקנות תמורתה חצי שעורה כסף. וסיים וכתב וז"ל "ואפשר כיוון דפרוטה של נחושת בימי משה עדין לא היתה, וגמרי להו לחכמים דפרוטה דחשיב ממון הינו משקל חצי שעורה כסף, ואולי היא הלל"מ כמו כל השיעורין כזית וככותבת דהוא הלל"מ עכ"ל. כלומר דפשיטא ליה דהערך קבוע אלא

²³ בפהמ"ש קידושין פ"א מ"א.

²⁴ וכן באבני"ז אבי"ע ס' שפ"ד תמה על האבני"מ בדרכו זו.

נסתפק²⁵ אם הוא הללי"מ או שהוא הערך שהגדירו חכמים ממון של תורה ע"פ חשיבותו וכיון שערכה בזמן שקבעו שיעור זה היה חצי שעורת כסף מינה לא תזוז לאורך כל הדורות. וכפי שהבאנו בשם החזו"א שמה שנקבע באלפיים שנות תורה הוא הוראה מוחלטת ועפ"ז נוהגין לעולם.

באופן דומה נמצא בשו"ת ריב"ש סי' קנג שעסק בכלל שיעורי חז"ל ובתוך דבריו כתב: "והוקשה לך איך תקנו חז"ל דבר מועט כזה לכתובת אשה. והם אמרו כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, והלא אפי' עני שבישראל כשיהיה לו קטטה עם אשתו תהא קלה בעיניו להוציאה בדבר מועט כזה. תשובתך אתה שערת באנשי מיורקה שעשיריה היו להם בתים מלאים כל טוב, ואצרות כסף וסחורה, ומטמוני מסתרים מרגליות ורוב פנינים ומערות מלאות דינרי זהב, ואשר אין לו כל אלה אף אם יהיו לו חפצים ותכשיטים ואלפי זהב ואומנות נקיה להרויח בה פרנסתו והיתר נקרא עני. אבל לשער בתושבי הארץ הזאת שאינם מספיקין ללחם צר ומים במשורה ועל הארץ ישנים או על שטיח עור ובכסות יום מתכסים בלילה ומלבושיהם טלאי על גבי טלאי ורובם הולכין יחפים. ובימי חז"ל כך היו... ואנשי כנה"ג המתקנים התקנות בישראל, כשעלו מן הגולה כבר היו עניים עד מאוד וגם מנורת בית המקדש אשר עשה משה רבנו ע"ה כיכר זהב טהור... עשאוה מעץ... וגם הבדלה במוצ"ש קבעוה בתפילה עד שהעשירו קבעוה על הכוס... ותמה על עצמך אם אישה מתקדשת בפרוטה שיש בדינר קצ"ב פרוטות והוא דבר מועט עד מאוד. וגם **בי"ד נזקקין לתביעת פרוטה לפי שלא ניתנה להימחל מן הסתם** וחכמים תקנו כתובה לאישה לכולן בשווה שלא לבייש את מי שאין לו **ושערו בעני וכו"ל**. אי"כ ע"פ הסבר הריב"ש לתקנות חז"ל כבר בעת התקנת התקנות שערו במועט ומשמע מדבריו שהוא תקנה קבועה.

וכן החזו"א פשט ספקו של הסמ"ע מהגמ' בקדושין יב,א "סבר רב יוסף למימר פרוטה כל דהו" ופרש"י "כל מה שהדורות משנים את המטבע פעמים שפוחתין, פעמים שמוסיפין ממשקלם" כלומר הס"ד בגמ' דמשתנה הפרוטה מדור לדור לפי ערכה בשוק דודאי המטבע הקטן היוצא הוא סימן שזה הערך מינימלי שנחשב אצל בני"א. ואסקינא בגמ' דשיעורו קצוב במשקל כסף מזוקק כ"כ החזו"א בסק"ח והוסיף בסק"כ וכתב דכן באר הגר"א ביו"ד שה סק"ד וז"ל "צריך לידע שאין משתנה שער הפרוטות וכל המטבעות מימות משה וכמ"ש בפ"ק דקדושין (יב,א) וכו"ל.

²⁵ בדומה לחקירה אם שער הפרוטה הוא הללי"מ או שנקבע ע"פ מחילת בני"א.

לאור דברים ברורים אלו נראה שיש להשוות הדין גם ביחס להזדקקות בי"ד מפרוטה ואילך. אם כי עדיין יש מקום לומר שאף כי גדר הממון נקבע לפי האמור אבל לגבי ישיבת הדיינים שתלויה אף בטרחתם של הדיינים ולא רק בהגדרת הממון, אולי יש לחלק בזה ולקבוע רף גבוה יותר משיעור הפרוטה המקובל.